

Németh István Péter

**„ÍZE VOLT SZÁJÁN A MESÉNEK”
(vázlat Simon István költői tájszótárához)**

Simon István születési helye, a Sümeg és Keszthely között megbúvó falu, Bazsi, különleges zamatú fonémákkal, tájszavakkal és ízes és képgazdag szókapcsolatokkal bocsátotta útjára költőjét a nagyvilágba, az irodalomba.

Simon István bölcsőhelyének nyelvjárása jellegzetes, és a dunántúli típusba tartozik. Ehhez a nyelvjáráshoz számíthatjuk – Kálmán Béla szerint – Veszprém megye nagy részét (Sümegtől Pápa légvonalban 40, Keszthely pedig nincs 30 kilométerre sem), Somogy északi harmadát, sőt Kormos István szülővidékének, a Szigetköznek is a beszélt nyelvét. (Kálmán Béla: *Nyelvjárásaink*. Bp. Tankönyvkiadó. 1975. p. 71–73.)

Mára már a nyelvjárási jelenségek ritkulóban vannak, nem kedvez a hagyományosan képzett fonémák és szavak megőrzésének a modern kor számos jelensége, így az urbanizáció sem. A nyelvjárások bábáskodtak a magyar irodalmi és köznyelv születésekor, de mára a kialakult köznyelv egyfajta regionális köznyelvre hat vissza, amely már csak vidékre jellemző nyelvjárási elemeket tartalmaz. (Lásd: Cs. Nagy Lajos – N. Császi Ildikó: *Magyar nyelvjárások*. Bp. 2021. 10. p.)

Aki Simon István költészetének olvasásába kezd, olyan írott nyelvi megformálásokkal találkozik lépten-nyomon, amelyek a Sümeg és Bazsi környékén élők, főleg a félévszázaddal elébb még a vidéken élt emberek beszédjét a versekbe kottázták le. Sütő András gyerekkorában mindig megörült, ha egy-egy új kifejezést hallott. Ilyenkor *szavakat eprészett*. Simon István költészetében én most ugyanilyen jó érzéssel *eprésem* a régi tájszavakat, amikből számos már el is tűnt mai nyelvhasználatunkból. Mindig megörülök, ha egy-egy ízes szóra vagy szólásra lelek.

Jellemző a dunántúli nyelvjárásunkra, hangszín tekintetében itt ejtették a legnyíltabb e-t. Ezt persze a versekben nem jelölték költőink, de a zalai és Veszprém megyei egyszerű emberek a betűvetés tanulásánál még zavarba jöttek, hogy a kétféle e-ket miért jelölnek egyetlen betűvel csak. Tanú rá a kiváló zalaszentiváni irodalomtörténész, N. Pál József. (Manapság Tevelý Arató Györgytől olvastam olyan tanulmányt, amelyben külön betűkkel jelölte ezeket a nyílt és zárt e-ket.) Simon István is meg tudta különböztetni ezt a két fonémát, ha visszahallgatjuk a felvételekről.

FONÉMÁK

A magánhangzó-fonémák tekintetében a dunántúli nyelvjárásra az i-zés és kisebb mértékben az ö-zés a jellemző, amelyre példákat Simon Istvánnál bőven találunk. Rögvest a válogatott verseit (*Gyönyörű terhem. Magvető és Szépirodalmi könyvkiadó. 30 év sorozat. Bp. 1979.*) nyitó költeményben:

*Az én őseim nem voltak nagyok,
és hírt vagy nevet se hagytak hátra.
Csöndes parasztok voltak, és már
réges-régen elpihentek.*

(Őseim)

*A füvek selymes kezükkel kapkodták
szoknyádat, míg mentünk **zöngicsélve**.*

(Emlék)

*Fűrész muzsikál, sárgán **röppent**
térdüknél a **fröccsenő** forgács.
Naphosszat faragtak, hogy közben
egyet se szólt a két hajlott ács.*

(Ballagó ácsok)

*A messzeség ura leszel,
vagy dér lesz **szemfödő**d a földön...*

(Gólyafióka)

***Szemfödél**, menyasszony-fátyol
lett a vertcsipke virágból...*

(Virágospad)

*Ősszel anyám keresztbe-átul
a nyakkendő körém kötötte;
szárnyként mozgott a csücske hátul,
derekamra tapadó föcske.*

(Kövek a napon)

*Néhai jó Simon **Örzsébet**,
anyai ágon öreganyám,
a sors véletlen műve talán
hogy a neved is örökség lett;*

*mégsem az összecsengés végett
írom le, ahogyan te írtad
vagy ejtetted Ö-vel kimondva –
de édes hangzása még írt ad
álmatlan éjeken kínomra.*

(Néhai jó öreganyám)

És még egy **e** helyetti **ö** fonéma, mintha Anton Maulbertsch – magyar hangja
Simon szépapja – mondta volna a híres freskók megfestése előtt Sümegen:

*„**Megfö**stöm én nektek, magyarok
lovaitok, teheneitek.”*

(Magyar barokk)

Izők a hangzók a következő versrészletekben:

*Talán ez a kökénysor is
falumküldte jó **izenet**...*

(Kökényes erdőszél)

*Távoli tájak rengeteg
lombjai, tölgyek és fenyők,
villámos **izenetek**
töltik meg a levegőt.*

(Szólj, erdő)

*S be szívszakasztó volt, ahogy
nyáron minden este kiállt
az agyagfalú barakok
végibe, s hosszan muzsikált.*

(Harmonikázó legény)

A magánhangzók megterhelése tekintetében gyakoriak a rövid zárt
magánhangzók (ü, i, u). Simonnál:

*...s fényesítette menyecske-ujjakon a **jegygyűrű**.*

(A bölcsőm halála)

*Van akit bűn – engem hiány nyomaszt.
(Vagy a világ förtelemes **bü**ne.)*

(Lepke és példa)

Szentgyörgynap előtti este,

*minden tavasz közepén
ki-kinyargalt a **nyíresbe**
nagycsizmájú kis legény.*

(Szentgyörgynapra)

Bazsiban a nyíres helyére, a nyíres erdőre még emlékeznek a legidősebbek, 1914-ig ott voltak a varázslásokban is otthonos cigányok letelepítve.

*Nóta sem jön ki a torkán,
csak dúdolja **szeliden**:
„Megrontott egy szép boszorkány,
hová tette a **szívem**?...*

(U. o.)

*Veled egy világ tűnt el és legőszibb **ifjuságom**...*

(A bölcsőm halála)

Magánhangzóközi helyzetben a dunántúli nyelvjárásban is gyakori a kettős mássalhangzó:

*Aztán egyikük megszólalt, még
a lépcsőn lefelé jövet:
tudunk-e majd szerezni, szomszéd
ollan prima rézcsövet...?*

(Pálinkások esete)

*...Gőzöl a kocsma, suhog kint az **esső**,
ázik a táj...*

(Csokonai a vendégfogadóban)

Simon István a versekbe emelt szavaiban olyan fonetikai sajátosságokra találhatunk, amelyek mindenképpen a szülővidéke nyelvjárását jellemzik. A valódi tájszavak olyan tárgyakat és fogalmakat jelölnek meg, amelyeket ismer ugyan a köznyelv, de a hangsoruk részben vagy teljesen szokatlan országosan. Keresztury Dezső, lehet, a spondeus szorításában, de szintén dupla s-sel írta az eső szót a *Dunántúli hexameterekben*, így adta vissza a hallott ének ejtés szerint kottázott szövegét:

*...fény szinesíti, idő szesze járja: dudolva
zizzen a dallam, mind hevesebb, a világ csupa részeg
kurjantás: 'esik **esső**, szép **csendessen** esik, haj!'*

(XXVI)

VALÓDI, JELENTÉSBELI ÉS ALAKI TÁJSZAVAK

Simon István verseiben valódi tájszavakat is talál az olvasó, nem csupán olyanokat, amelyek csak kevés alaktani eltérést mutatnak köznyelvi párjuktól.

A **'katroc'** például valódi, dunántúli tájszó. Ketrecet jelent. (157. p.) E nyelvjárási területén a magas és mély hangok változása gyakori. Ketrec helyett katroc, s galagonya helyett Pápa környékén gelegenyét is mondtak.

A **'zuzmora'** régi népies változatában élt tovább a Balaton-felvidéken, s valódi tájszóként tartja számon az irodalom azt.

A **'dukmál'** a Dunántúlon is ritka, a tukmál ige tájszóváltozata. Erőszakosan rábeszél, kínál az értelme. Simon István használta, amit itt azért még Sümeg és Pápa környékén hallhatott.

Valódi tájszó a mélyútat, szurdokot vagy vízmosást jelentő **'horhos'** szavunk is:

*Karós szőlőhegyre,
horhosaira,
kiállsz hóbelepte,
gyönggyel teli fa.*

(Akácfa)

A **'csapa'** Simonnál szintén utat jelent, de a horhosnál kisebbet, azt a sávot, amelyen nyomokat hagytak az arrajárók, például vadak a puha avaron, sárban vagy nádban, sőt hóban is. Kimondottan népi szó. Kőből rakott városban hogyan is ismernék. Legföljebb átvitt értelemben, hogy valaki a már kitaposott úton, a hagyományok nyomán halad. Bazsi Mária-majori dűlőjében egy 100 méteres legelőt hívtak Majori csapásnak, tudom meg dr. Mészárosné Varga Máriától a Balogh Lajos és Ördög Ferenc szerkesztette könyvből, amely 1982-ben gyűjtötte össze a tapolcai járás földrajzi neveit.

Március című versében Simon István a névszóból igét képzett:

*Éjjel még fagy, s a veréb is
csapázza a fehér havat
a szemközti bokor alatt...*

A **'gyepü'** tüskés növényekkel, sövénnel elhatárolt terület, árokpart. Gyepükaján helység nevében is megtalálható, valamint az ősi *gyepüelve* szavunkban is! Országvédő határunk volt a gyepü. Latinul: indago (50. oldal)

A '**cserjés**' (27. oldal) szó jelentését az olvasó már a *Czuczor–Fogarasy*-féle szótárban is megtalálja. *Cserjékkal bővelkedő, cserjékkal benőtt. Cserjés erdő, cserjés legelő.* A bozóttal benőtt helyekre ma inkább a 'dzsindzsás', 'dzsumbuj' és 'susnyás' kifejezéseket hallok országszerte. A dzsindzsa – bár használatos a szlengben is – mégis legalább olyan régi dunántúli szavunk, mint a cserjés. A 'dzsungel' szóval való egyeztetése téves, ám hangulatfestő tulajdonsága elvitathatatlan. A 'susnyás' szintén bozótos terület, ám 20. századi költőink a 'cserjést' itt a Dunántúlon szívesebben használták verseikben. Fodor András emígy fordította Jeszenyin híres *Fekete ember* című költeményét:

*Pajtás, pajtás,
nyomorult betegen sínylődöm.
Nem is értem okát se, miféle baj ez?
Hol szél füttyörész
a letarlott pusztá mezőkön,
majd mint az ősz a **cserjést**,
agyamat beszitálja a szesz.*

Juhász Ferenc Simont *Jeszenyini hunyorgásúnak* látta.

A '**mocsolák**' szó fölött sok olvasó szem bizonytalanul torpanhat meg, pedig szintén megtalálható a 'mocsola' szó Czuczor Gergelyék nagy munkájában, *A magyar nyelv szótárában*: vízzel feltöltött gödröt jelent, a kenderáztatókra is értették.

Simonék kutyája '**bü rkős kert**'-re, a meg nem művelt területre is ügyelt, ahol csak a házkörüli szárnyasok kapirgáltak. A bürök petrezselyemszerű gyomnövény:

*De hazája már a kisudvar
az ól, a vályú, a faház
s a **bü rkős kert** csirkével, tyúkkal;
minden fűszálra ő vigyáz.*
(Kutyánk)

A tájszavaink között is van olyan szó, tán mert archaikus is, amelyet már nem igen ért Simon István faluja és diákvárosának környéke. Asszonyok pölyhöznek babot. Ugyan, melyikünk gondol arra, hogy a 'pehely' névszó bújik meg a képzett igében:

*Csak szél fúj, s talán kedvfakasztó
az is, ahogy a kis szakasztó-
vékából a tarkababot
pölyhözik a
főnynek tartva az asszonyok.*

(Böjti szélben)

Arról a munkafolyamatról szól a **'pölyhözik'**, amely során az asszonyok megtisztítják a már hüvelyétől fosztott babot megtisztítják pelyheiktől, a tokdarabkáktól, a hártyás maradványoktól. Pápa környékén a kukorica **pölyhét/pelyhét** is **pölhedéknek**, azaz pontosabban **pölhedíknék** mondták.

Bazsiban a falun átfolyó patakot a helybéliek mindig **'folyó'**-nak nevezték. (Természetesen nem j-vel, hanem l-lel ejtették!) Mivel ez a szó a köznyelvben is használt kifejezés, de Bazsiban nem a nagyvizhozamú folyóra, hanem a kis patakra értik, ezért bátran a jelentésbeli tájszavak közé sorolhatjuk! Megtaláljuk dr. Mészárosné Varga Mária gyűjtésében (*Veszprém megye földrajzi nevei. I. Tapolcai járás. Lásd a 'csapa' szónál!*)

*Vörös tors és sás közé húzódot
kis **folyónk** már nem is folydogál;
befödik sárgavessző-bokrok,
hártyás vizén szánkáz a bogár.*
(Nyár a Sárréten)

A **'cseresnye'** szót Erdélyben és a Dunántúlon használják a gyümölcs megnevezésére, így alaki tájszó, nem pedig teljes fogalmi.

*A melegben már meghasadt
a **cseresnye** a gally alatt...*
(Május végén, Zalában)

*Hűvös hajnalon a még visszahőkölt
forgatag indul máris szanaszéjjel.
Cseresnyefáim hívnak a szülőföld
dolgos nyarába tartó menetével.*
(Fák, reggeli fényben)

Csak kiejtésben tér el a **'citora'** is a köznyelvi citerától.

Az **'estelente'** az estenként rokonértelmű változata.

Alaki tájszó még a 'korcsmai' jelző, az 'elódalgó', a köznyelvi karéj helyett a 'karaj'. A 'napkiszíttá' is csak a népnyelvben szerepel, a szívta alak a helyes. A rá határozószó népies formája Simonnál a 'rája'. A 'vella' nyilván: villa.

Az **'atilla'** – választékos felsőruházati darab, a hunok királyáról elnevezett zsinóros kabát. Nem tulajdonnév. A helyesírásunk szabályai szerint két t-vel és egy l-lel írandó Attila neve, de az ejtéshez igazodva 'attilának' még ma is mondják és írják a divatszakmában.

A **'rékli'** bőszabású női blúz a népnyelvben, Simonnál a *Virrasztás* című költeményben található, édesanyja ruhatárát villantja a vers:

*Libbennek a szoknyák, kendők, réklik,
ahogy sorban jönnek barátnéid
kézrefonva a gyöngy olvasót.*

Simon István Sobri Jóskát, a betyárt '**Subri**'-nak nevezte versében, s ezzel – tulajdonképpen nagyon helyesen – a híres betyár eredeti nevének alakjához került közelebb, a *Zsubri*hoz. A Sobri/Zsubri névalakban a *Sobor* helynév rejtőzik. A hol útonállónak, hol igazságtevő betyárnak tartott Sobri Jóskát 1837-ben akasztották föl. (Petőfi Sándor is figyelemmel kísérte sorsának alakulását.)

Az '**ángyom**' a családi vagy a közeli rokonságba tartozó férfirokon felesége (birtokos esetben). Simon István ángya, vagyis sogornője Simon László felesége, Annuska volt (*Leánynézőben öcsémmel*. (112. p.)

A tájszavak közé hadd soroljam még azt az összetett határozószót, amely felől semmi kétségünk nem lehet, hogy a gyűjtésből kihagyhatatlan: '**keresztbe-átul**'.

3

ARATÁS ÉS SZÜRET

A Simon-versekből kigyűjthetők azok a népi szavak is, amelyek a földműveléshez köthető kifejezések, így az aratás vagy a szüret idején nélkülözhetetlen eszközök megnevezései. Mivel a modern gazdaságból kiszorulóban vannak az egyéni gazdák által gondozott táblák és szőlők, a kétkeziek szerszámai is lassan skanzenekben láthatók már. Simon István versei megőrizték ezeket, nevükön nevezte a költő. Felhívják a figyelmünket arra a szomorú jelenségre, hogy a falurombolás egyenértékű volt a nyelvrombolással. A mai diákok tényleg Arany Jánostól vagy Simon Istvántól tudhatják meg, ha jól lábjegyzetelik a szövegkiadásait, hogy mi volt például

a '**kéve**' (összekötött kalászos gabona, illetve szalmacsomó),

a '**kereszt**' (18-20 kévényi gabonamennyiség),

a '**kepe**' (10-15 kévéből összerakott gabonacsomó a földön),

a '**kepealj**' megtalálható az Új Magyar Tájszótár szócikkei között: a '**kepealj**' (vagy *kepe alja*) egy hagyományos paraszti gazdálkodáshoz kapcsolódó összetett tájszó. „A '**kepealj**' alapvetően a kepe (gabonakereszt) helyét, a közvetlenül alatta lévő vagy a kévékből kihullott gabonamaradékot jelöli.”

az '**ocsu**' (a csévelt gabona rostálása után hátramaradott értéktelenebb állati takarmány), szólásban is szerepel a szétválaszthatóság allegóriájaként az utolsó ítéletkor: Az üdvözültek a tiszta búzához, a kárhozottak az '**ocsú**'-hoz hasonlítanak.

Simon megrendítő ars poeticájában így jelenik meg a kép:

*...körém a megállt idő dermed,
hogy megadja azt a kegyelmet,
ha téli pihenőre térek,
tisztá szívvel mondjak bucsút:
a jó szemet hagytam vetésnek
és a madaraknak ocsút.*

(Száll a rosta)

a **'petrence'** (szálas takarmány, széna, szalma, illetve gabona különféle nagyságú csomója, kis szénarakás, kupac),

a **'saroglya'** (saroglyákat használnak a szekereken, hogy a szekérderekeit lezárhassák, vagy megnövelhessék a rakteret),

a **'szerü'** (keményre döngölt sima talaj, ahol az összegyűjtött gabonát kicsépelelték),

a **'sarjú'** (az első kaszálás után újra kinövő, sarjadó hajtás),

a **'favella'** (archaikus tájszó, fából készült villát jelent – a világháló kereső rendszerei magyarul is az első találatok gyanánt a braziliai nyomornegyedek portugál eredetű elnevezését adják meg),

a **'szénaboglya'** (száraz szénából rakott gömbalakú halom),

a **'kazal'** (Simon István öreg éjjeliőre **kazlakat őriz, ha fölötte furán jön fel az őszi, eperszinü hold...**),

a **'csuhéj'** (a kukoricacsőnek lehántott buroklevele, szótári alakja a *csuhé*),

a **'hajdina'** (nem gabona, hanem keserűfű féle élelem)

és a **'véka'** (gabona tárolóedénye és 31 literes űrmérték).

És mik voltak a szőlőkben s pincékben, azaz a prэшázakban (Vö. *Éjjel a prэшázban*)? azok

a **'dülők'** (adott hely, szőlőterület, amelynek neve is van, tulajdonostól vagy a táj valamely jellegzetességéről),

fájok szédülők

ámulón

bámulom

a dülőt...

(Száz iramló nyári sor)

a **'káforkák'** (a *káforka* a pozsonyi mérő nyolcada, így találtam Beke Ödön *A pápavidéki nyelvjárás* című dolgozatának 27. oldalán (*Nyelvészeti Füzetek. 17. p. 1905.*),

a **'bocskák'** (pincei faedények, a székelyföldön bormérő hordókat értenek rajta, de vidékünkön három-négy akós – usque 150-200 literes – kis kádakat),

a **'demizson'** (vesszővel befont öblös üvegedély, több literes, amelyben a bor vagy pálinka megőrzi minőségét),

a **'pintes'** (1,5 literes borosüveg),

a **'puttony'** (hevederekkel a hátra vett faedény, amelyben a vedrekbe szedett szőlőt a szüretelők beleöntötték, hogy a puttonyos a pince darálójába vigye a termést, ami majd a présbe kerül),

a **'permetezőgép'** (hevederrel a hátra vett – pumpával ellátott – 10-20 literes tartály, amelyből a szőlőbetegségek és kártevők – zöldrothadás, peronoszpóra, atka – ellen méreggel – pl. rézgáliccal – permeteltek),

a **'seprő'** (borfejtéskor megszabadítják az újbort a hordó alján attól a rétegtől, amely nem pusztán a szőlőhegy lerakódott homokiszapját, hanem élesztőgombák maradványait is tartalmazza – s abból kiváló pálinka főzhető),

a **'törköly'** (a préselésből visszamaradt kacsokból, héjakból és magokból párolják le az úgynevezett törkölypálinkát),

*Szikkadt, fás a törköly,
alig jön a lé,
kék hangja a csöndből
kifelé...*

(A must énekel)

a **'cefre-gőz'** (a pépesített gyümölcsök szeszes erjesztése során felszabaduló pára).

Semmi sem mehetett kárba, Simon tájszavával élve: **'pocsékba'**.

Simon István a présházak bazsai szinonimáját is beleszötte a *Messzeség – Elégia prózában* című szépírásaiba, s ezzel maga állította ki igazolást a tájszó hitelességéről: „Négyen beszélgettünk a nyárvégi délutánon **a szőlőhegyi présház, ahogy errefelé mondják, hajlék előtt körbefutó lugas védelmében.**”

4

PARASZTI UDVAR

A ház körüli munkaeszközök megnevezése éppen olyan fontos a költő számára, mint festőnek az, hogy le ne hagyja a falusi udvar képéről a következő jól felismerhető részleteket is:

ott a **'favágító'** (hosszú t-vel ejtették, favágó tőkét jelentett),

ott a **'félkézfűrész'** (a kis kézi fűrész, amelyet egy kézzel lehetett húzni, s rövid ü-vel ejtették, de **fűrésznek** is mondták),

ott a köszörűkő,

ott a **'nyirág'** (Simon is rövid i-vel írta a nyirt, a nyirest, s a seprűk nyirágból készültek, s a ciroknál erősebb tartása miatt alkalmas volt az állatok száradó ürülékének, a letottyánó gyümölcsöknek is az összehúzására),

ott a **'szecskavágó'** (az a gép, amellyel apróra vágják a szalmát szálas takarmánynak),

ott a **'lőcs'** (a szekér tengelyét köti össze a felső oldalfával),

ott a **'tragacs'**, (fatalicskát jelent, régi szavunk, cseh eredetű, *Munka a munkával* című versében Illyés Gyula is használta: „Reszelek, alakul a szeg, / mit majd a **tragacsba** teszek. / Tengelyszegét koptatta el; féloldalán ezért hever.”),

ott a **'hidas'** (még ha Vietnámban is látja a költő, benne a vizilovat, attól az még a bazsi disznóól párja),

ott a tyúkólban a **'burító'** = a katrocban vesszőből van fonva, alul széles, felül szűk (hosszú t-vel mondták **burittónak**,

ott a **'kas'**, az **alvó kas**, amelyben méhek alszanak, a **'kas'**, amely a baromfiaké: „a **kasban** röpködött a tyúk” (*A téli égbolt csillagaira*); a szekér **'kas'**-a: „**kasban** zötyögök” (*Száz iramló nyári sor*),

ott a **'kusza'** (a kacsaeledel),

és ott az elmaradhatatlan őrzőjük, a kutya, s ha sokat ugatott, a **'csahos'** jelzővel látták el (Simon egy helyütt **'szelindek'**-nek' nevezi, valóban ez a nagytetű jószág kiváló őrkutya volt, ám sajnos az I. világháborút követően kihalt, nem küldhették a tolvajra az **'uccu'** szóval, ami azt jelentette Simonnál is, hogy *nosza, rajta!*).

Az **'ucca'** írásmódja régies. (József Attila írta így: *Mikor az **uccán** átment a kedves...*)

A (még működő) bányák és malmok világából vett terminus technicusok pontossága kellett a versbe, s így került az erőátvitel/áttétel idegen eredetű szakszava a táj tavaszi reggelének ábrázolásába:

*Bizony, pirul bennem a költő,
míg nézem a lázasan dübörgő
életet. Jön a napról a sugár,
mint millió szíj, zúg, suhogva jár –
járnak a végtelen **transzmissziók**:
tavaszba hajtják a vén földgolyót.
(Friss reggel)*

5

HANGUTÁNZÁS ÉS HANGULATFESTÉS

Simon István verseiből ha kigyűjti az olvasó a hangutánzó szavakat, egész szimfoniát vél hallani, mint amilyet a keszthelyi zeneszerző, Goldmark Károly írt a falusi lakodalomról, vagy korábban Beethoven, amikor a Pastorált hangszerelte.

Simon falusi szimfoniájában **'bim-bam'**-oz a nagyharang, a vékonyabb hangú üllő csak **'csin-csin'**-ez, a madár **'csivitol'**, a tyúk **'kárál'**, a galamb **'burukkol'**, a gólya vacogja **'kelepét'**, a cinke – Csokonainál is hallottuk – **'hangicsál'**, máskor csak **'csipog'**, a vadludak **'sipogó'** hangokat adnak, a táj csupa **'pility-palaty'**, a varjú azt mondja: **'kár, koár'**, a ló **'nyihít'**, az iskolás gyerekek hátán **'huppog'** a táskák, míg ők egy fadarabbal a kerítést **'kecegtetik'**, a villám **'lesuttyan'**, a zengő fűrészes **'sikongva vált'**, a kéklő hajnal **'sustorog'**, **'zeng'** a zápor, a költő egy háznál friss kútvizet cserépkorsóban kap, s a kínálás a torkán jóízűn **'lekortyog'**, a vendég Petőfi elé siető Arany János haját a feleség még megigazítja hirtelen, kezében **'zizgett a fésű'**, a tovainduló cirkuszosok karavánja **'elzördül'**, a kutya, ha nyúl után veti magát, Simon a régi indulatszót használja: **'uccu'**, a tücskök **'cirregnek'** vagy – katonai szakszóval – **'morze'**-jeleket küldenek az éjszakába, velük a költő karórájának kis kereke **'receg'**, a tavaszi búza **'hersen'**, a permetezőgép pumpája **'szipog'**, a madár **'füttyöng'**, de puszkagolyó **'elfüttyent'**...

A hűvös esőcseppek halkán lehullanak a csupaszodó ágakról, s mielőtt megjönne a havazás, **'pityegés'**-t keltenek a csöndben és az érzékeny fülben:

...sárba kopog a gyöngyként futó víz.

Elmenőben bár, de megértem,

mi rejlik a tűnő pityegésben.

(Nedves az ág)

A **'pityeg'** ige használatos volt az elfojtva, halkán síró, szepegő gyermek jellemzésére is. A **'csicsijja'** (babák nyugtatására szolgáló altató szavunk) Móra Ferenc *Altató* című gyermekversébe emígy került: *Csicsija, bubuja, én csillagom, / bölcsődet dúdolva ringatgatom...*

Hangulatfestő szavakra, igékre bőven találunk példát a Simon-versekben, hiszen ezek abban különböznek a hangutánzó kifejezésektől, hogy akusztikai értelemben nem imitálják a valóságot, hanem a mozgást, cselekvést és belső érzést sugallják felénk. Ilyenek Simon verseiben a **'bizsereg'**, a **'bozsognak'**, a **'darvadozni'** igenév, a **'nyuládoztak'**, az **'incselgett'** és a **'duhog'**... Diákkoromban Pusztai Ferenc, a sümegi öregdiákból lett tudós nyelvész – Simon István tisztelője – az egyetemen a **'pirospozsgás'** szavunkat hozta fel jellemző példaként a hangulatfestésre.

ÁLLANDÓSULT SZÓKAPCSOLATOK, SZÓLÁSOK, SZÁLLÓIGÉK

Van Simon Istvánnak egy olyan vitriolos hangon megírt verse a kor pénzembereiről, amely Martialiséhoz mérhető. (*Üzerek nótája – a XX. század második felének Magyarországon*) Abban fecskék és lányok közt teremtett névátvitellel van dolgunk. (Kosztolányi illetve metaforikusan diákkori szerelmét, Heddát ily’ névvel: *Fecskelány*.) A fecske(madár) táplálkozása során és a szerelem után sóvárgó lány egyaránt bekapja a legyet. A lány esetét, hogy megesett, természetesen képes beszéd fejezi ki. Simon népi humorral is ostromozza jelene pénzes élvezetembereit, akik nem éppen értékteremtéssel teremtik meg komfortos jólétüket:

*Kis márványlapos asztalok körül
éljük a napjainkat, s örömmül
szolgál az is, ha egy fecske repül:*

*véletlenül, kis fruska, és szeret,
ölel, s **bekapja végül a legyet**.
(Ki is sajnálna tőle bankjegyet?)*

Eredetileg szóláshasonlat volt, amely úgy szólt, hogy bekapta, mint kutya a legyet. Azt jelentette, hogy valakit átverték, becsaptak. Aztán tolódott el a jelentés, s már csak a nem kívánt terhességre utalt. A hasonlatból ez a lerövidült változat maradt, s csakis a megesett lányokra vonatkoztatták: *Bekapta a legyet*.

A következő állandósult szókapcsolat egy idiomatikus kifejezés életünk fontos döntéseiről. Simon István egyik igen fontos döntése az volt, hogy kivel éljen? Hogy megválassza a párját. Igen, Müller Péter szerint is a szerelem döntés és elhatározás, hogy ki lesz a párunk, a Másikunk, s ezen áll vagy bukik az életünk mellett, hogy mivel foglalkozunk, milyen hivatást választunk?

*Végtelen itt a tér és kis parány
az ember. De jó itt gondolni rád!
Mert itt érezni meg csak igazán,
hogy **kettőn bukik vagy áll a világ**.
(Nyílt tengeren)*

Ha ez nem sikerül, vagy legalábbis e kettőből az egyik, akkor menthetjük a veszett fejsze nyelét, ha ugyan az is még menthető... A nép természetesen tudta a különbséget: a fejsze vasa sokkalta értékesebb a nyelénél, amit fából bármikor kifaraghattak. Az értékvesztés bekövetkeztekor nem a fát kellett sajnálni, ám a szólás a veszett fejsze nyeléről azt is jelentette, hogy a megmaradó picinke értéket is lehet becsülni. Simon képalkotása, szólás-megidézése szerint azonban

a visszamaradt fa elenyésző, sőt, ha eredeti funkcióját betölteni sem tudja, haszontalanság:

*Amíg egy a szenvedésünk
igás állatokéival,
a természet-ura név, mint
madár lenyírt szárnyaival,*

*vagy **a veszett fejsze nyele,**
vödör a víztelen kuton, –
mit kezdhet az ember vele,
igában mi az uralom?*

(Himnusz az értelemhez)

Simon István, akár több dunántúli pályatársa (mint Kormos István vagy Nagy László), sohse hivalkodott hűségével. Sebeit sem mutogatta. Hadifogságba hurcolásáról is keveset beszélt, s a hazatérését is a még le nem pusztult falvak kedélyvilágához igazította. Nem csinált magából sem műparasztot a fővárosban, útrabocsájtóinak humanizmusát vitte magával a csapdahelyzetekbe is. Mintha meggyötörtségét rejtette volna csak a Tóth Ede népszínműből kölcsönvett mesei derűvel, úgy szólította meg önmagát:

*Merre jártál, **hét falu rossz,**
elrévült
szíved merre barangolt?*

(A hazatérő)

Minden olyan írás, amely Simon szerénységéről szólt, színigaz. Történelmi megcsalatottságában sem volt személyiségzavara, tisztában volt a világ menetével s önmagával:

*Gyötrelmes-furcsa állapot!
S a kalászok példája, hogy
a teltebb hajlik meg, jóformán
akkor alig is ad vigaszt,
ha ömleszt csak magot a kombájn,
egyiket mint másikat.*

(Mérlegen mindig)

Az üres kalász fennhordja a fejét, a teli meghajol... Népi, megfigyelésen alapuló bölcsesség ez, hogy a pusztá büszkeség mögött gyakorta semmi érték nincs.

SZÁLLÓIGÉK

Simon István úgynevezett vendégszövegeket is helyezett el költeményeibe – például – Vörösmarty Mihálytól és József Attilától. Kurzivált betűkkel jelezte ezeket.

1956-ban szorongással nézett a jövőbe, úgy érezte, a szabadságtól fosztjuk meg önmagunkat, magunkba zárkozott egyénenként. Ekkor írta *A kulcsok igája* című versét. Önmagunkat kellene először felszabadítani saját személyes börtününkből, azokból a keretekbeől, amelyekben fogolyként élünk. Elszigetelődtünk egymástól ebben a közösséginek épülő társadalomban.

*Ó, emberek, egymás miatt
hordjuk mi ezt a **vasigát**!
Jön majd kor, és e **jármokat**
szemétre dobja a világ,
hogy szétguruljon, mint a gyöngy,
az egymásért érzett öröm!*

A '**vasiga**' – járom, de nem vasból, hanem fából készült, amit a terhet húzó állatok nyakába akasztottak. Szögek erősítik össze Simon – egy másik – versében:

*Mi minden történt, míg a reggel
napja fáradt fejként szorult be
két tölgy közé,
mint ökré
véresen a járomba este
megcövekelve igazszeggel!*
(A csata végén)

Batsányi János emelte be a **vasigát** híres költeményébe, *A franciaországi változásokra* címűbe. A 18. században még kötőjellel írta: **vas-iga**. (A vers utolsó sorát Békés István beválogatta a *Napjaink szállóigéi* című könyvének anyagába: *Vigyázó szemetek Párizsra vessétek!* (Bp. Kossuth Kiadó. 1968. 525. p.) Martinkó András így írta le a költeményben szereplő '**vasiga**' szó jelentését: „Az igát (jármot) talán úgy lehetne szemléltetni, hogy olyasmi, mint egy szemüvegkeret, amelyik azonban a két oldalán nyitott, és abba az ökröt vagy bivalyt, ritkábban a tehenet nyakánál fogva bele kényszerítik, bele lökdösi (majd a nyílást egy rudacskával lezárják).Az állat persze nem szívesen megy

bele, tudja, hogy mi következik: a szekérrúdra erősített igával húznia kell majd a szekeret s egyéb szántó-vető járművet, mégpedig a szabadság, szabad mozgás nélkül, kényszerből: „le van igazva”, „igába van hajtva”. Persze a vas-iga csak átvitt értelemben áll, hiszen az iga nem szokott vasból készülni, de éppen a „vas” jelzővel fejezi ki, hogy ez minden igánál keményebb, kegyetlenebb, amit a népek vagy leráznak, vagy elpusztulnak”... (Értjük vagy félreértjük a költő szavát. Bp. 1973. 64. p.)

1955-ben Simon egy újszülött kisborjúról írt kis dalt:

*Első óra ez – a létbe kóston,
szétnéz, s remegő tagjaira
visszanéz a vella, dézsa, oston
s a fakampón lógó nagy **iga**.*

1956-ban Magyarországon katarzist és örömet hoztak a napok, de a szabdságát a nép nem vívhatta ki. Maradt nyakán tovább a *vasiga*. S velünk minden szállóige. (Az idősebb olvasók emlékeznek még tán Bella István verseskötetének címére 1977-ből: *Igék és igák*...)

8

ANTITÉZIS ÉS BEREKESZTÉS

Volt idő – 1950 és 1953 között –, amikor a falvakban még nem voltak otthoni rádiókészülékek, így vezetéken kapta a helység (általában a főterre, a tanácsházára) az adást, oly módon, hogy egy központi hangszórón szóltak a hírek és a műsorok. Politikai döntésnek számított ez a javából, hiszen így nem hallgathatták az emberek az ellenséges országok adásait. Simon István megrajzolta egy hegyközségi rádiós portréját, aki – nyilván – felelős is lehetett a helyi zavartalan műsorszórásért. A központi adás műsorán szerepeltek az egyszerű – tájszólásban is beszélő – emberekkel készített riportok:

*...csavargatja a gombokat,
aztán hol itt, hol ott kiköt,
zenét fog, vagy – óh, új idők! –
csodálkozva hallgatja azt,
hogy 'más vidéken' a paraszt
jau van nó, komám – imigy
forgatja ki a szavait.*

(Egy hegyközségi rádiósra)

Simon betűhíven írta le a közvetítésben elhangzott szavakat, a **'jau'** diftongusát.

A vezetékes rádió esztendeiben nem engedélyezték a kabarét mint műfajt, amely 1925-től már létezett. A Mesterséges Intelligencia is reagált a vers részletére, emígy: *A „**Jau van, komám**” egy klasszikus, rádiókabaréból ismert, ízesen túlzó vidéki/paraszti humoros nyelvi geg és paródia, amely a hamisítatlan magyar kabaré-tréfák világát idézi.*

A Sümeg környéki nyelvjárás ízeit Fodor András is dicsérte *A pálinkások esete* című Simon-verset idézve, írva és ejtve abból a kettőshangzót: **'ollan prima rézcsövet'**...

*Jöttek kifelé szomorkásan
az ajtón a jó földiek,
hallgatták, hogy a zozmorában
az ablak hogyan zizeg.
Aztán egyikük megszólat, még
a lépcsőn lefelé jövet:
tudunk-e majd szerezni, szomszéd,
ollan prima rézcsövet...?*

Az ezerkilencszázhetvenes években még nem kellett lexikon, az olvasók egy jó része vagy ismerte az ígét, vagy pedig a szövegkörnyezetéből megérthette a szó jelentését. Simon István, akár Kormos István, jellemesen bánt a szavakkal, így a 21. században ne legyünk restek elő-elővenni a lexikonokat, tájszótárakat.

Mi történt s történik anyanyelvünkkel Simon István halála óta?

Balázs Géza *Örömbeszéd* című írásában mintha máris igazolódni látszott volna mindaz, amely baljóslatú előérzetként volt még csak jelen Weöres Sándor versében, amely az 1977-es *Szép versek* című antológiában, valamint a költő 1978-as *35 vers* című kötetében látott napvilágot. Emígy szólt e nyolc soros:

*Huszedik század vége: az idősebb
fáradtan nyalogatja sérülését
mit háború és tirannizmus ejtett
s az ifjabb tombol emléktelenül.*

**Korszak-váltás. Tagolt beszéd helyett
néhány tucat indulatszó elég,
míg füst-gatyában és már ismerősen
s lomhán megérkezik az ismeretlen.**
(Századvég)

Éppen harminc év telt el a Weöres-vers megjelenése után, s akár már akkor, 2007-ben visszasírhattuk volna ama tucatnyi indulatszót, mert nyelvünk még inkább szegényedett. Balázs Géza glosszájában a következő sorok hordozták modern korunk látteleletét:

– *Cső, háve. Helló Csárli!*

– *V ltá a zis be, ba me?*

– *M k zuöd h zá, ba me?*

– *Najóvanna. Nem ke cs náni műsor.*

– *Baba bukód. K kapt d mút kó azta gádzsit a dízside, vazzeg.*

Vazzaeg tré zegész. Bevitt zerdőbe érte? Ott vo taza csávó a verdájáva azt dod miva? Fényt k potta csaj.

– *Baba k s buga vó pedi.*

– *Ja, szétcsap m méga búráját, have!*

Ebből a beszédből szótagok esnek ki, szó – és mondathatárok egybeolvadnak, a névelők, utalószók hiányoznak, hangsúlyt nem érzékelhetünk, a hanglejtés szétszakadozik. Vannak olyan nyelvészek, akik azt mondják, hogy minden helyes, amit az anyanyelvi beszélő mond, a lényeg, hogy a kommunikáció létrejöjjön. Ez a kommunikáció létrejön... Ilyen kommunikációja (direkt nem mondom, hogy „beszéde”) lehetett az őseembernek is. Gutturális, azaz torokhangok, indulatszók, egy-egy alig fölismerhető szótő.

– Írta Balázs Géza az *Édes Anyanyelvünk* című folyóirat hasábjain.

Azóta egész évtized szaladt el.

Most mit mondjak?

Elfogadtam mindig a verdiktet arról, hogy nyelvünk nem foszlik, nem szakadoz, csak változik.

Am közben egyre többször aggodalom fogott el, amikor másokat hallgattam. Mivel égetően hiányzott – Kazinczy szavait idézem – az *íz*, a *csíny*, a *tűz* a beszédünkből.

Hol van már az az idő, amikor *anyám szájából szép volt az igaz*, és Simon István ősei száján is még *íze volt a mesének*?